

SPINOZA'S ETHICA - SAMENVATTING

SPINOZA'S ETHICA
SAMENVATTING

ERWIN NIELSEN

© 2021 Erwin Nielsen / Uitgeverij U2pi

Titel: Spinoza's Ethica - Samenvatting

Auteur: Erwin Nielsen

Uitgeverij U2pi BV, Den Haag, www.uitgeveriju2pi.nl

ISBN: 978 94 9324 035 3

NUR: 730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inleiding

Stelling

Spinoza's ideeën in zijn boek *Ethica* zijn niet eenvoudig te doorgronden.

Bewijs

Er worden door Spinozaverenigingen ieder jaar bijeenkomsten georganiseerd om de *Ethica* onder begeleiding van experts te lezen en bespreken. QED

Zo nu en dan krijg ik te horen dat Spinoza zijn *Ethica* bewust zo zou hebben geschreven dat deze moeilijk is te lezen en begrijpen. Hij zou met zijn eigen veiligheid in gedachte, zijn ideeën bewust onduidelijk hebben opgeschreven. De gedachte hierachter is dat door iets onduidelijk op te schrijven, het op meerdere manieren uit te leggen valt. Spinoza had dan altijd tegen zijn critici kunnen zeggen dat ze zijn ideeën verkeerd hadden begrepen. Hoewel dit op zich een begrijpelijke redenering is, klopt het niet. Spinoza zag wel in dat het bekend maken van zijn ideeën een gevaar voor hem kon opleveren, maar om dit gevaar het hoofd te bieden, hoefde hij geen concessies te doen aan het duidelijk opschrijven van zijn ideeën. Ten eerste koos Spinoza ervoor het boek tijdens zijn leven niet te publiceren, omdat hij het moment (het politiek-religieuze klimaat) hiervoor niet geschikt achtte. Ten tweede koos hij ervoor zijn ideeën slechts aan een kleine groep, door hem vertrouwde personen (intellectuelen) toe te vertrouwen. Ten derde koos hij ervoor in het Latijn te schrijven, niet in het Nederlands. Met dit laatste wilde hij voorkomen dat zijn ideeën bij de gewone burgers terecht zouden komen. Zij waren niet in staat om zelfstandig de inhoud te begrijpen, waardoor

zij gemakkelijk door zijn critici tegen hem opgehitst hadden kunnen worden. Dankzij deze drie maatregelen bestond er voor Spinoza niet alleen geen enkele noodzaak meer om zijn ideeën onduidelijk op te schrijven, ze stelden hem juist in staat om zijn ideeën zo duidelijk mogelijk op te schrijven. Naast de inhoudelijk overduidelijke Ethica valt in de briefwisselingen die van Spinoza bewaard zijn gebleven, dan ook te lezen hoe Spinoza vaak zo duidelijk mogelijk zijn ideeën probeerde uit te leggen en toe te lichten. Diegenen die zijn ideeën te lezen of te horen kregen, begrepen dan ook meestal heel goed wat Spinoza bedoelde, of ze het er nou mee eens waren of niet.

Onduidelijkheid over Spinoza's ideeën is dan ook niet de reden dat de Ethica moeilijk leesbaar is. Ik denk dat een belangrijke reden is gelegen in de vorm waarin het boek is geschreven. In de Ethica probeert Spinoza de waarheid van zijn ideeën te bewijzen door het zoveel mogelijk op een wiskundige wijze op te schrijven. Spinoza ziet in de wiskunde, die zich niet met doelen, maar met de essenties en eigenschappen van figuren bezighoudt, een voorbeeld voor de filosofie. Spinoza begint elk van de vijf delen in de Ethica met een aantal begrippen waarvoor hij zijn eigen definities opstelt. Vervolgens komt hij met één of meerdere aannames (Spinoza gebruikt hiervoor het begrip "axioma's"), waarvoor geen bewijs wordt (of hoeft te worden) geleverd. Op basis hiervan formuleert hij zijn stellingen. De eerste stellingen bewijst hij aan de hand van de definities en aannames, latere stellingen bewijst hij ook aan de hand van al eerder bewezen stellingen. Deze opbouw had tot maximaal begrip bij de lezers moeten leiden, maar de realiteit van de 21^e eeuw laat toch een ander beeld zien.

Een andere reden waarom Spinoza's *Ethica* zo moeilijk leesbaar is, heeft te maken met Spinoza's gebruik van bepaalde woorden die verdere uitleg behoeven. Sommige woorden zijn we in de huidige tijd helemaal niet meer gewoon te gebruiken, zoals bijvoorbeeld "substantie". Andere woorden zijn we gewend in een andere betekenis te gebruiken, zoals bijvoorbeeld "attribuut", "modus" (verschijningsvorm) en "affect", of zien we vrijwel alleen terug in studieboeken en wetenschappelijke teksten, zoals bijvoorbeeld "axioma". Hier komt nog bij dat Spinoza door de *Ethica* heen verschillende begrippen gebruikt voor niet altijd verschillende (soorten) verschijningsvormen. Het gebruik van enkele ongebruikelijke woorden en verschillende woorden voor dezelfde verschijningsvormen door Spinoza zou op zich niet onoverkomelijk hoeven te zijn, maar samen met de door Spinoza gebruikte betekenissen ervan, vormen ze voor een flink aantal mensen toch een bron van verwarring. Het volledig vervangen van alle ongebruikelijke woorden door meer begrijpelijke en eigentijdse woorden is niet mogelijk zonder Spinoza's *Ethica* te zeer geweld aan te doen. Dit geldt ook voor het volledig vervangen van de verschillende woorden voor dezelfde verschijningsvormen. Waar mogelijk is er in dit boek echter toch een oplossing voor gevonden.

Zoals gezegd koos Spinoza ervoor de *Ethica* in het Latijn te schrijven. Het boek dat u nu leest is niet geschreven aan de hand van de oorspronkelijke, Latijnse versie, het is tot stand gekomen na een intensieve bestudering van twee relatief recente vertalingen van de *Ethica* in het Nederlands, te weten "Spinoza *Ethica*" – vertaald en ingeleid door Henri Krop uit 2002 en "Spinoza *Ethica*" – vertaald, toegelicht en samengevat door Maarten van Buuren uit 2017. Met dit boek heb ik mij

tot doel gesteld om iedereen behulpzaam te zijn die, dankzij de moeilijke leesbaarheid van de Ethica, moeite heeft om de ideeën van Spinoza te doorgronden. Het is het boek dat ik zelf graag zou willen hebben gehad toen ik de Ethica begon te lezen. Het is niet als wetenschappelijk werk bedoeld, er zijn geen verklarende noten en het bevat geen verwijzingen naar andere boeken of wetenschappelijk werk ter onderbouwing. In dit boek wordt ook niet gecontroleerd of Spinoza zijn stellingen werkelijk en op correcte wijze heeft bewezen. Het doel is niet om Spinoza's gelijk of ongelijk aan te tonen, maar om Spinoza's ideeën beter over het voetlicht te brengen.

Dit boek is in de eerste plaats een samenvatting van de Ethica. Het bevat de kern van de Ethica, met andere woorden de belangrijkste definities, aannames en stellingen komen aan bod. Bij de in dit boek opgenomen stellingen wordt de bedoeling van de stelling toegelicht, en niet altijd, zoals in de Ethica zelf, het soms nogal technische bewijs van de stelling. De opzet van dit boek is analoog aan de Ethica: elk deel begint met de belangrijkste definities en aannames, daarna volgen de stellingen. Door eerst dit boek te lezen, wordt het een stuk eenvoudiger om vervolgens Spinoza's Ethica te lezen en begrijpen. Ik hoop dat u aan beide boeken het nodige leesplezier beleeft.

Stelling

Als u dit boek vooraf heeft gelezen, voelt u er na het lezen van Spinoza's Ethica een hernieuwde liefde voor.

Bewijs

Door het lezen van dit boek was, bent en blijft u beter in staat de ideeën van Spinoza, zoals hij ze in de Ethica heeft opgenomen, te doorgronden. QED

Deel I

God

De drie belangrijkste definities uit Deel I van de Ethica betreffen de begrippen God, Verschijningsvormen en Vrijheid. Bij de definities hieronder is een korte toelichting te vinden om te verduidelijken wat Spinoza bedoelt.

God

Voor Spinoza is God een eeuwig en oneindig bestaand Zijnde (ook wel “substantie” genoemd). God is in zichzelf, wordt door zichzelf begrepen en tot stand gebracht en is daarvoor dus niet afhankelijk van iets of iemand anders. God is de oorzaak van zichzelf en moet volgens Spinoza’s definitie hiervan daarom ook bestaan. Spinoza stelt dat God niet als almachtig wezen het universum transcendent (buiten zichzelf) heeft geschapen (denk hierbij aan het beeld van een oudere man met grijs haar en een baard, zittend op een wolk). Hij bedoelt dat God de natuur is. God/Natuur is de werkelijkheid, de wereld zoals die eeuwig en oneindig is. Niet alleen de materie inclusief het ons getoonde universum, maar ook oneindig vele andere dingen die wij met onze menselijke beperkingen niet allemaal kunnen ervaren of ons kunnen voorstellen.

Om weg te blijven van het beeld van God als man op een wolk, wordt in dit boek de term “het Alles” gebruikt waar Spinoza in de Ethica zelf het begrip God of God/Natuur gebruikt.

Verschijningsvorm (of “modus”; de “manier” of “wijze” waarop iets verschijnt)

Naast het Alles bestaan er volgens Spinoza alleen nog dingen

die uit het Alles voortkomen, met andere woorden dingen die in het Alles bestaan. Deze dingen noemt hij Verschijningsvormen en ze kunnen zowel in fysieke als in geestelijke vorm bestaan. Voorbeelden van fysieke verschijningsvormen zijn hele grote dingen, zoals een zonnestelsel, maar ook kleinere dingen, zoals een steen, een bloemblaadje of een vinger. Voorbeelden van geestelijke verschijningsvormen zijn gedachten (bijvoorbeeld dat twee plus twee vier is), ideeën (bijvoorbeeld dat licht verdwijnt in zwarte gaten), begeerte (bijvoorbeeld het willen eten van een ijsje) of fantasieën (bijvoorbeeld om een boek over Spinoza's Ethica te schrijven). Fysieke verschijningsvormen, bijvoorbeeld een raam in de vorm van een cirkel, vallen bij Spinoza onder het attribuut Uitgebreidheid. Geestelijke verschijningsvormen, het idee van een cirkel bij het eerdergenoemde raam in de vorm van een cirkel, vallen onder het attribuut Denken. De term "attribuut" moet hierbij worden gelezen als "categorie", "kenmerk" of "eigenschap". Je kan dingen zowel beschouwen vanuit (het perspectief van) het attribuut/de categorie/het kenmerk/de eigenschap Uitgebreidheid als vanuit (het perspectief van) het attribuut/de categorie/het kenmerk/de eigenschap Denken.

In de inleiding stond al aangegeven dat één van de redenen dat Spinoza's Ethica moeilijk leesbaar is het gebruik van verschillende begrippen voor niet altijd verschillende (soorten) verschijningsvormen is. Soms verschillen de door hem gebruikte begrippen wel, maar geregeld gebruikt hij ook dezelfde begrippen voor verschillende (soorten) verschijningsvormen. Met onderstaande structuur voor de verschijningsvormen hoop ik dat Spinoza's Ethica weer iets beter leesbaar wordt. Spinoza maakt een onderverdeling van de verschijningsvormen in geestelijke verschijningsvormen en fysieke verschij-

ningsvormen. Voor geestelijke verschijningsvormen gebruikt hij de begrippen “verschijningsvorm”, “bestaansvorm”, “ding” en “iets”. Fysieke verschijningsvormen worden door Spinoza nog verder onderverdeeld in menselijke en niet-menselijke (fysieke) verschijningsvormen. Voor menselijke verschijningsvormen gebruikt Spinoza (naast “mens”, “persoon” of “iemand”) de begrippen “verschijningsvorm”, “bestaansvorm”, “ding”, “iets” en “lichaam”. Voor niet-menselijke (fysieke) verschijningsvormen gebruikt hij de begrippen “verschijningsvorm”, “bestaansvorm”, “ding”, “iets”, “lichaam” en “voorwerp”.

Vrijheid

Misschien wel het moeilijkste thema uit de Ethica om te accepteren. Spinoza gebruikt de begrippen Vrij en Gedetermineerd om aan te geven dat iets alleen vanuit de eigen aard noodzakelijk bestaat en handelt (in welk geval het vrij wordt genoemd), of dat iets vanwege de aard van een ander iets of iemand noodzakelijk bestaat en tot handelen wordt aangezet (in welk geval het gedetermineerd of gedwongen wordt genoemd). Spinoza is kristalhelder hierover: alleen het Alles is vrij. Al het andere is gedetermineerd, ook u en ik, al geloven, denken en/of voelen we misschien dat we vrij zijn. Het acceptatie-ongemak zit ‘m vaak in de vraag in hoeverre iemand nog verantwoordelijk kan worden gehouden voor zijn acties, indien hij gedetermineerd is (en dus niet vrij) om deze uit te voeren.

De twee belangrijkste aannames uit Deel I van de Ethica gaan over oorzaak en gevolg:

- Als iets niet door iets anders kan worden begrepen en tot stand gebracht, moet het door zichzelf worden begrepen en tot stand gebracht.

- Uit een specifieke oorzaak vloeit noodzakelijk een gevolg voort. Als de specifieke oorzaak niet bestaat, kan het gevolg niet optreden.

Bovenstaande definities en aannames vormen het vertrekpunt voor Spinoza's stellingen. Hieronder volgen de meest relevante stellingen van Deel I.

Stelling 1

Het Alles gaat vooraf aan de verschijningsvormen.

Vergelijk dit met het concept van taal. Eerst moet taal (het Alles) er zijn, voordat via het alfabet met een combinaties van letters woorden kunnen ontstaan (de verschijningsvormen).

Stelling 8

Het Alles is oneindig.

Een eindig Zijn zou een beperking inhouden, bijvoorbeeld met een voor en een achter het Zijn of een boven en een onder het Zijn. Het Alles heeft echter geen beperkingen en is dus oneindig.

Stelling 11

Het Alles bestaat noodzakelijk.

Het Alles moet bestaan. Allereerst afgeleid uit Spinoza's definitie: het Alles is de oorzaak van zichzelf, en moet daarom ook bestaan. Maar ook logisch afgeleid: als er geen oorzaak is dat het bestaan van iets verhindert, bestaat het noodzakelijk. Er is geen oorzaak dat het bestaan van het Alles verhindert, dus bestaat het Alles noodzakelijk.

Stelling 14

Naast het Alles kan geen tweede Alles bestaan of gedacht worden.

Er kan maar één Alles bestaan. Spinoza wil hiermee niet “zijn” God boven de God of Goden van anderen plaatsen. Hij stelt hier dat er in het verleden maar één Alles kon bestaan, dat er in het heden maar één Alles kan bestaan en dat er in de toekomst ook maar één Alles zal kunnen bestaan. En deze Alles is, als eeuwig en oneindig Zijnde in het verleden, heden en toekomst één en hetzelfde Alles.

Uit het bestaan van maar één Alles volgt dat de oneindige uitgebreidheid (de fysieke verschijningsvormen) en het oneindige denken (de geestelijke verschijningsvormen) deel uitmaken van het Alles.

Stelling 15

Iets kan zonder het (bestaan van het) Alles bestaan noch gedacht worden.

Alleen het Alles en de verschijningsvormen bestaan, en de verschijningsvormen komen uit het Alles voort. Zonder het Alles is er verder niets (wat kan bestaan of worden gedacht).

Stelling 16

Uit de aard van het Alles volgen oneindig veel verschijningsvormen.

Hoe meer verschijningsvormen er zijn die voortkomen uit het Alles, hoe meer dit de aard van het Alles laat zien. Een oneindig aantal verschijningsvormen laat dus de aard van het oneindige Alles zien.